

З метою систематизації досліджуваного об'єкта за певними ознаками використовується метод типізації. На відміну від описових класифікацій, в типологічних використовують не індуктивний, а дедуктивний підхід – поділ поняття від загального до часткового. При типізації необхідно дотримуватися таких вимог: застосування однієї й тієї ж основи класифікації; співмірність ділення; неперетинність класів; безперервність поділу. За вказаним методом виокремлені певні рівні і типи сільських територій, а також такі їх різновиди як сільські урбанізовані зони й ареали, які згруповані за характерними ознаками, а не за географічним принципом. Водночас з метою відбору найсуттєвіших характеристик об'єкта в межах локалізованого простору застосовується метод генералізації.

Дослідженню структури і функцій сільських територіальних утворень як поліелементної і поліфункціональної системи сприяє структурно-функціональний метод. Він виступає відправною точкою у подоланні галузевого підходу до визначення сутності і функціонального призначення сільських територій.

Проведене дослідження свідчить, що проблема обґрунтування теоретичних засад та методології управління соціально-економічним розвитком сільських територій не була до цього часу предметом спеціального комплексного наукового дослідження, хоча окремі її аспекти висвітлювалися в публікаціях фахівців з аграрної економіки, теорії державного управління та географії. Останніми роками вітчизняні економісти здійснили прорив у науковому дослідженні сільських територій, пов'язаний з переходом від аграрної пізнавальної парадигми до парадигми сільського розвитку.

Важливу роль у підвищенні наукового рівня управління соціально-економічним розвитком сільських територій відіграють класичні та сучасні економічні теорії, у тому числі концепція сільського розвитку, яка є не галузевою, а територіальною за визначенням і сутністю. У соціально-економічному відношенні концепція сільського розвитку визначає шляхи відтворення людського, виробничого, природного та соціального потенціалів сільських соціально-просторових утворень.

Література.

1. Богданов А. А. Тектология (Всеобщая организационная наука). – В 2-х кн. / А. А. Богданов; [редкол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др.]. – Отд-ние экономики АН СССР: Ин-т экономики АН СССР. – Кн.. 1. – М.: Экономист, 1989. – 304 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл [пер. с англ.]. – М: Academia, 1999. – 956 с.
3. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. / Ф. Бродель. – У 2-х т. – Т.1.: Структура повсякденності: можливе і неможливе; [пер. з франц. Г. Філіпчук]. – К.: Основи, 1995. – 543 с.
4. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні / Я.В. Верменич. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. – 516 с.
5. Данилевский Н.Я. Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира и германо-романского / Н. Я. Данилевский – 6-е изд. – СПб.: Изд-во Глаоль, 1995. – 552 с.
6. Делокаров К.Х. Системная парадигма современной науки и синергетика / К.Х. Делокаров // Обществ. науки и современность. – 2000. – № 6. – С. 110–118.
7. Дергачев В. Геополитика: учебное пособие / В. Дергачев. – К.: Вира-Р, 2000. – 446 с.
8. Жупанський Я. Про об'єкт і предмет вивчення національного краєзнавства / Я. Жупанський, В. Круль // Краєзнавство. – 1994. – № 1–2. – С. 3–4.
9. Замятин Д. Н. Власть пространства и пространство власти: Географические образы в политике и международ-

ных отношениях / Д. Н. Замятин. – М.: Рос. полит. энцикл., 2004. – 352 с.

10. Кудрявцев И. К. Синергетика как парадигма нелинейности / И.К. Кудрявцев, С.А. Лебедев // Вопр. философии. – 2002. – № 12. – С. 55–63.

11. Мартиненко В. М. Державне управління: шлях до нової парадигми (теорія та методологія): монографія / В. М. Мартиненко. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2003. – 220 с.

12. Про концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24 груд. 1999 р. № 1359–XIV // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 1. – С. 29–40.

13. Руденко М. Енергія прогресу: нариси фізичної економіки / М. Руденко – К.: Молодь, 1998. – 546 с.

14. Савицкий П.Н. Континент Евразия. / П.Н. Савицкий. – М.: Аграф, 1997. – 464 с.

15. Тоффлер Е. Третья волна / Е. Тоффлер; пер. А. Євса. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.

16. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. / А. И. Уемов. – М.: Наука, 1978. – 278 с.

17. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.

18. Цофнас А. Ю. Теория систем и теория познания: монографія / А. Ю. Цофнас. – Одеса: Астропринт, 1999. – 308 с.

19. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: підручник / О. І. Шаблій. – Львів: ЛНУ, 2003. – 444 с.

20. Шпенглер О. Закат Европы: [в 2-х т.] / О. Шпенглер [пер. с нем. И. И. Маханкова]. – Т. 2. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 624 с.

21. Шульга Н. Социальный ареал жизни личности: круглый стол «Личность в контексте глобализации» // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 5–71.

УДК 37.014.,199/201”

Олена Шиян

ДЕРЖАВНА ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ (1999–2003)

У статті розглянуто напрями освітньої політики на етапі актуалізації проблеми розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України на державному рівні. Здійснено аналіз нормативно-правової бази та заходів, зорієнтованих на забезпечення здорового способу життя української молоді у кінці ХХ – початку ХХІ ст. Досліджено передумови для впровадження в суспільну свідомість переваг здорового способу життя, рівень міжгалузевої взаємодії «охорона здоров'я – освіта» у цьому процесі. Виявлено особливості освітньої політики України з питань забезпечення здорового способу життя молоді у досліджуваний період.

Ключові слова: освітня політика, здоровий спосіб життя, молодь, Україна.

Побудова незалежної держави на демократичних засадах після тривалого тоталітарного режиму, більша від-

© Шиян О.І., 2010.

критичність світові зумовили дезорієнтацію певної частини населення, у тому числі молоді, стосовно моральних і життєвих цінностей, тому в сучасній Україні спостерігається розвиток негативних процесів у духовній сфері, деформування моральних засад суспільства. На це вплинула пропаганда жорстокості, бездуховності, насильства, ослаблення виховної роботи з боку органів виконавчої влади, закладів освіти і культури [9]. Необхідність здійснення заходів щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян була визнана в Україні на найвищому державному рівні в кінці 90-х років. Зважаючи на загострення у сучасних умовах проблеми забезпечення здоров'я і ЗСЖ молоді, подала необхідність провести ретроспективний аналіз освітньої політики з питань забезпечення здорового способу життя (ЗСЖ) молоді України у часі актуалізації проблеми.

Соціально-педагогічні аспекти і перспективи формування ЗСЖ молоді через освіту у досліджуваній період вивчали вітчизняні науковці Л. Ващенко, В. Горашук, В. М. Оржеховська, В. Шахненко [1, 2, 10, 13]. Проблемні ситуації щодо забезпечення ЗСЖ молоді у керуванні освітою висвітлював Т. Дж. Ковальський [6].

Дослідження нормативно-правової бази показало, що власне 1999 рік ознаменувався ухваленням значної кількості вагомим міжнародних та вітчизняних документів, які мали особливий вплив на формування державної освітньої політики з питань ЗСЖ молоді України. Серед них документ світового значення «Здоров'я – 21. Основи політики досягнення здоров'я для всіх в Європейському регіоні ВОЗ» (ВООЗ ЄРБ) [5] та низка українських: Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) [4], Указ Президента України від 27 квітня 1999 року «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя» [11], наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 січня 1999 року № 1 «Про поліпшення діяльності органів і закладів охорони здоров'я з питань формування здорового способу життя, гігієнічного виховання населення» [12] та ін.

На підставі аналізу сучасних наукових публікацій, ми вважаємо, що невіршеною залишається проблема дослідження освітньої політики України з питань забезпечення здорового способу життя (ЗСЖ) молоді на етапі загострення та визнання проблеми на державному рівні.

Мета дослідження – дослідження особливостей освітньої політики України з питань забезпечення здорового способу життя (ЗСЖ) молоді на етапі визнання проблеми на державному рівні з урахуванням міжнародного контексту.

На підставі завдань щодо сприяння здоровому способу життя, що визначені в «Основах політики досягнення здоров'я для всіх у XXI столітті в Європейському регіоні», проаналізуємо законодавчі та нормативні акти України, що мали вплив на освітню політику з досліджуваних питань. Так, зміст нового Закону України (1999) «Про загальну середню освіту» [4] вказує на визнання на державному рівні освітньої політики проблеми забезпечення здорового способу життя школярів. Поряд з тим у Статті 2 «Основні завдання законодавства України про загальну середню освіту», де говориться про «забезпечення» і «визначення» прав та обов'язків, поняття «здоров'я» та «ЗСЖ» не трапляються. Водночас серед завдань загальної середньої освіти у Статті 5 вказано на необхідність виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок і засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців). А у Статті 22 «Охорона та зміцнення здоров'я учнів (вихованців)» визначено, що загальноосвітній навчальний заклад гарантує безпечні та нешкідливі умови навчання, режим роботи, умови для фізичного розвитку та зміцнення здоров'я, формує гігієнічні навички та засади здорового

способу життя учнів (вихованців). Це ж затверджено в повноваженнях загальноосвітнього навчального закладу (Стаття 38). Важлива складова державної освітньої політики – визначення повноважень органів влади та органів місцевого самоврядування. У системі загальної середньої освіти, згідно із Законом «Про освіту», до їх повноважень належать: забезпечення соціального захисту, охорона життя, здоров'я та захист прав педагогічних працівників, спеціалістів, які беруть участь у навчально-виховному процесі, учнів (вихованців) загальноосвітніх навчальних закладів (Стаття 37).

Діяльність з формування здорового способу життя та гігієнічного виховання населення визначається також як одне з основних завдань органів і закладів охорони здоров'я. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 січня 1999 року № 1 «Про поліпшення діяльності органів і закладів охорони здоров'я з питань формування здорового способу життя, гігієнічного виховання населення» [12] вимагає від керівництва місцевих органів охорони здоров'я залучення до реалізації вказаної роботи медичних працівників усіх спеціальностей, забезпечення координації діяльності з формування здорового способу життя та гігієнічного виховання населення інших секторів. Зокрема, до виконання цих завдань залучено МОН. Слід зазначити, що у цей час спостерігається слабкий рівень координації зазначеної діяльності галузей охорони здоров'я та освіти. Особливо помітно це на прикладі забезпечення репродуктивного здоров'я молоді. На думку міжнародних дослідників, особливе місце у державній освіті будь-якої країни займають моральні та релігійні питання [6]. Україна не є винятком. Низький рівень обізнаності населення з проблемами репродуктивного здоров'я, інформованості населення про здоровий спосіб життя та необхідність регулярних профілактичних оглядів – головні чинники, що призводять до високого рівня поширення хвороб, що передаються статевим шляхом серед молоді України. Одним з основних напрямів подолання проблеми у Концепції безпечного материнства (1999) визначено розвиток системи інформаційного забезпечення населення з питань здорового способу життя. У розділі 4 підкреслено, що поставленої мети можна досягти шляхом введення у навчальні плани середніх шкіл курсу «валеології» (предмет про здоровий спосіб життя) як самостійного предмета і доповнення цього курсу питаннями репродуктивного здоров'я.

Попри це, з 1999/2000 навчального року, унаслідок негативної оцінки певних тем, зокрема статевого виховання, з боку релігійних організацій, батьків, педагогів валеологія поступово зникає з розкладів загальноосвітніх навчальних закладів. Валеологію 1999 року замінив новий курс «Основи безпеки життєдіяльності. 1–11 класи». У навчальній програмі значне місце зайняли питання безпеки життєдіяльності і поведінки учнів у надзвичайних ситуаціях. Водночас залишився розділ, присвячений здоров'ю, здоровому способу життя і навичкам профілактики захворювань. Цього, на думку фахівців, було недостатньо для досягнення поставлених завдань [13].

Ключовим документом 1999 року, що стосується теми нашого дослідження, став Указ Президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян» [11]. Вважаємо за необхідне підкреслити, що вперше у назві документа такого рівня використовується термін «здоровий спосіб життя», що свідчить про визнання на найвищому державному рівні важливості сприяння зазначеній діяльності. До того ж, схвалено основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України. Реалізація цих напрямів з урахуванням пропозицій укладачів програми потребувала, зокрема, забезпечення: координації зусиль міністерств, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, тих, що здійснювали виховні, інформаційні, освітні та оздоровчі функції, вдосконалення сучасної нормативно-правової бази регулювання відносин у цій сфері; організаційних та ідеологічних передумов для впровадження в суспільну свідомість переваг здорового способу життя шляхом реалізації цільової програми «Фізичне виховання – здоров'я нації» та цільових програм центрів соціальних

служб для молоді; науково-методичного та інформаційного забезпечення розвитку духовності й моральності громадян; суворого дотримання правил торгівлі тютюновими виробами і алкогольними напоями та вирішення питання про її заборону поблизу закладів освіти і виховання.

На виконання Указу Президента Кабінет Міністрів України розробив Національну програму патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, яка затверджена постановою Уряду від 15 вересня 1999 року №169711. Серед інших цей документ містить розділ «Формування здорового способу життя», який передбачає заходи, спрямовані на реалізацію напрямів діяльності, передбачених згаданим указом Президента. Аналіз змісту розділу свідчить, що більшість заходів стосується забезпечення та промоції однієї складової ЗСЖ – фізичного виховання, а решта – безпеки життєдіяльності.

З метою координації діяльності для виконання Національної програми вперше було утворено Всеукраїнську координаційну раду з питань розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян. До її складу увійшли представники державних та громадських організацій дотичних до окресленої проблеми. Так, від освіти у складі Ради затвердили кандидатуру В. Г. Кременя – Міністра освіти і науки України.

Наступний 2000 рік був не менш насичений подіями, що мали вплив на розвиток освітньої політики з питань ЗСЖ молоді України. Процес гуманізації та демократизації освіти, методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості вимагали переходу на новий зміст освіти. Так, згідно з Законом України «Про загальну середню освіту» [4] у 2000 році було розроблено «Державний стандарт початкової загальної освіти», відповідно до вимог якого визначено освітні галузі базового навчального плану і змінено типові навчальні плани. Перед новоствореною освітньою галуззю «Основи здоров'я і фізична культура» були поставлені обширні завдання – забезпечення свідомого ставлення учнів до свого здоров'я, сприяння фізичному розвитку, формування основ здорового способу життя. До того ж все це мало виконуватися здебільшого на уроках фізичної культури [15].

Довготривалі пріоритети державної політики у сфері освіти визначені у стратегічному документі – Національній доктрині розвитку освіти України [8]. Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти Доктрина визначає: формування національних та загальнолюдських цінностей; пропаганду здорового способу життя; розширення українського освітнього простору. Окрім того, підкреслюється, що держава повинна стимулювати в молоді прагнення до здорового способу життя. Цей документ обґрунтував систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти в першій чверті XXI століття.

На відміну від попередньої програми, більша увага в Доктрині приділяється забезпеченню здоров'я громадян. У четвертому розділі «Освіта і фізичне виховання – основа для забезпечення здоров'я громадян», зокрема, зазначається, що пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в душі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я інших людей як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Визначені шляхи реалізації: розвиток валеологічної освіти, повноцінне медичне обслуговування, оптимізація режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору. До того ж підкреслена роль держави разом із громадськістю у сприянні збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведеному та впровадженню у практику результатів міжгалузевих наукових досліджень із проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

У програмі чітко прослідковується кореляція з вимогами Державного стандарту початкової загальної освіти. Так, перед системою фізичного виховання поставлена надзвичайно складна мета: стати основою для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства, яке закладається в усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи. Виконання зазначених завдань повинно дати змогу, на думку укладачів програми, досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати в людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

Реалізація Національної доктрини розвитку освіти на сьогодні, вважає В. Мисів, гальмується постійним недофінансуванням освітньої галузі, неузгодженістю дій центральних та місцевих органів державної влади та місцевого самоврядування, відсутністю чіткого контролю за втіленням основних програмних засад, проголошених Доктриною [7]. Щодо ускладнень із реалізацією завдань, поставлених у четвертому розділі «Освіта і фізичне виховання – основа для забезпечення здоров'я громадян», на нашу думку, існує додаткова причина. Вона полягає у невідповідності між суттю завдання комплексного підходу до гармонійного формування усіх складових здоров'я та забезпеченням і розвитком в усіх ланках системи освіти фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства переважно шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи. А це, на нашу думку, обмежувало залучення до комплексного забезпечення виконання поставлених завдань усього потенціалу освітньої галузі в цілому.

Контроль за виконанням Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства засвідчив недостатність здійснюваних заходів щодо зміцнення моральних та етичних засад у суспільстві. Унаслідок цього, Указ втратив чинність на підставі Указу Президента N 1071/2001 (1071/2001 від 13.11.2001). Поява нового документу «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя у 2002 році» [11] зумовила розробку і затвердження МОН низки заходів на 2002–2003 роки щодо вдосконалення позакласного виховання та навчання учнівської молоді насамперед за місцем проживання, активізації розвитку культурно-просвітницької роботи, фізичної культури і спорту в молодіжному середовищі, підтримки студентського та учнівського самоврядування, посилення його ролі у збереженні моральності, утвердженні здорового способу життя молодого покоління.

Таким чином, особливості розвитку державної освітньої політики України з питань забезпечення здорового способу життя молоді наприкінці першого десятиріччя незалежності полягають у визнанні на державному рівні вагомості проблеми формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства; розвитку нормативно-правової бази освітньої політики з питань забезпечення ЗСЖ молоді; зростанні ролі освітньої політики у сприянні й утвердженні здорового способу життя молоді; становленні міжгалузевої взаємодії з питань ЗСЖ молоді.

Перспективи подальших розвідок. Виконане дослідження виявило доцільність подальшого дослідження еволюції державної освітньої політики забезпечення ЗСЖ молоді у України на сучасному етапі.

Література.

1. Ващенко Л. Шкільна валеологічна освіта: проблеми та шляхи їх розв'язання / Л. Ващенко // Біологія та хімія в школі. – 2000. – № 1. – С. 33–36.
2. Горашук В. Соціально-педагогічний статус валеологічної науки / В. Горашук // Рідна школа. – 1998. – № 1. – С. 70–71.

3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття.»): Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896 – Режим доступу : www.rada.gov.ua.

4. Закон України «Про загальну середню освіту» // Урядовий кур'єр. – 1999. – № 125–126. – С. 5–8.

5. Здоровье – 21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. – Копенгаген : Всемирная организация здравоохранения. Европейское региональное бюро, 1999. – 310 с.

6. Ковальський Теодор Дж. Проблеми ситуації в керуванні освітою / Теодор Дж. Ковальський. – Л. : Літопис, 2003. – 252 с.

7. Мисів Л. В. Особливості законодавства України щодо діяльності органів державного управління у сфері формування та розвитку духовних цінностей українського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2005-1/txts/MISIV.htm.

8. Національна доктрина розвитку освіти : указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347 / 2002. – К. 2002.

9. Національна програма патріотичного виховання громадян, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства: постановою Кабінету Міністрів України від 15.09.99 № 1697.

10. Оржеховська В.М. Здоровий спосіб життя як пріоритетна цінність у вихованні дітей і підлітків //Формування, збереження і зміцнення здоров'я підростаючого покоління як обов'язковий компонент системи національної освіти. – К., 1997. – С. 35–43.

11. Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя : указ Президента України від 15.03.02 №25.

12. Про поліпшення діяльності органів і закладів охорони здоров'я з питань формування здорового способу життя, гігієнічного виховання населення: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 5 січня 1999 року № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.moz.gov.ua/ua/main/docs.

13. Шахненко В. Підготовка учнів до здорового способу життя у змісті здоров'яформуючих курсів ЗНЗ незалежної України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : alma-mater.luguniv.edu.ua/magazines/visnyk/8_2010_ped.pdf.